

Анатолій ЩЕРБАНЬ

ВЕРЕТЕНА ОДНІЄЇ ПРЯЛІ

Введено в науковий обіг інформацію про комплект веретен прялі зі с. Попівка (побіля с. Опішня, Полтавщина). Датовано зняття часом не пізнішим, ніж перша чверть ХХ століття.

Ключові слова: веретено, прядіння, пряля, с. Попівка, с. Опішня.

Прядіння — одне з найменш досліджених традиційних виробництв українців. Просте і, водночас, складне ниткотворення за допомогою веретен досі зберігає багато архаїчних технологічних нюансів [2; 3; 4, с. 178—294], оточене комплексом вірувань і забобон [1]. Тому його детальні описи дуже важливі для дослідників української культури.

Близько двадцяти років вивчаючи прядіння і ткацтво на території Лівобережної України, я неодноразово чув про те, що у гарній прялі завжди було кілька веретен. Кожне з них призначалось для певних видів пряжі. Це питання мене цікавило, як археолога, оскільки в житлах і похованнях початку доби заліза досить часто знаходять комплекти глиняних кружал — маховиків-потовщень для нижніх кінців веретен [4, с. 25—26, 31]. За аналогією з новим часом виникало припущення, що і в передскіфсько-скіфський період мешканці Дніпровського Лівобережжя користувалися окремими веретенами з кружалами певних форм і розмірів для виготовлення ниток певної товщини і з певної сировини [4, с. 135].

Але жодного разу не вдавалося побачити повного комплекту веретен однієї прялі. Оскільки вже близько пів століття на досліджуваній території за допомогою веретен виготовлявся здебільшого один вид ниток — товстий «вал» з конопляних волокон, для цього використовували важкі веретена з конічною п'яткою. Всі інші веретена були рідкісними. 2010 року до колекції музею Державної спеціалізованої школи-інтернату I—III ступенів «Колегіум мистецтв у Опішні» надійшов унікальний експонат — комплект веретен прялі (на жаль, її імені дізнатися не вдалося) з с. Попівка (біля Опішного на Полтавщині) в унікальному футлярі (Іл. 1—3).

Якомога детальніший опис цієї знахідки вважаю вкрай актуальним для української гуманітаристики, оскільки його аналіз дає змогу наблизитися до розкриття таємничого світу народного прядіння. Введення до наукового обігу комплекту веретен прялі з Попівки — мета нашої статті.

Комплект складався з восьми веретен, заготовки для веретена і веретеноподібної деталі від самопрядки (Табл., Іл. 1—3). Вони зберігались в простому, легкому і зручному футлярі, виготовленому зі жмутка соломи (житньої?), зігнутого навпіл і двічі перев'язаного мотузкою (Іл. 1). Щільно укладені соломини міцно і нерухомо закріплювали веретена. Їх було легко виймати і встромляти заново. Солома оберігала пристрої від механічних пошкоджень.

Таблиця

Параметри веретен з опішнянського комплекту

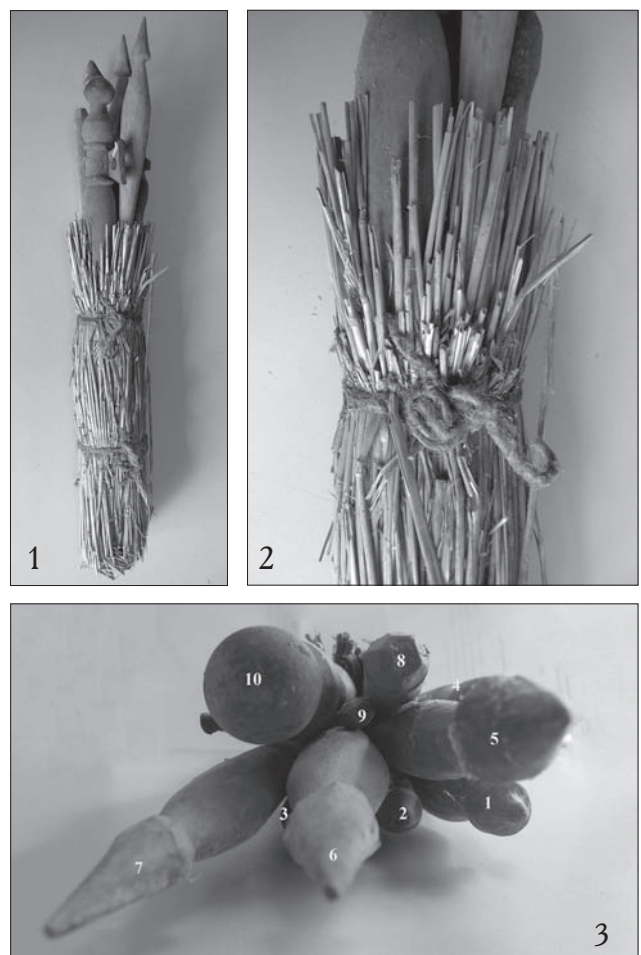
№	Вага, г	Довжина, см	Діаметр пузця, см	Діаметр п'ятки, см	Спрацьованість	Спосіб вигот.	Примітки
1	19,71	27,2	2,4	1,8	+	ніж	—
2	21,68	25,8	2,2	1,6	+	ніж	—
3	16,42	31,5	1,7	1,55	+	верстат	орнамент
4	24,91	32,5	2,5	1,9	+	верстат	орнамент
5	25,39	31	2,1	2	+	ніж	—
6	46,75	37,5	2,8	1,7	—	ніж	—
7	37,44	34	2,4	1,6	—	ніж	—
8	—	31	—	1,5	—	ніж	Заготовка
9	6,27	22,9	0,6	1,1	+	ніж	смола?
10	—	28,5	—	—	—	верстат	Прялка

За параметрами всі вертена різні. За розмірами — два з них великі (вага — 46,75 та 37,44 г, довжина — 37,5 і 34 см) (Іл. 1—3:6, 7; 3—5). Більшість — середні (вага — 16,42—25,39 г, довжина — 27,2—32,5 см). Цікаво, що вага не пропорційна розмірам. Очевидно, це свідчить про різні породи дерева, з яких виготовлено вироби. Середніми за довжиною є і заготовка для вертена та деталь від прядки.

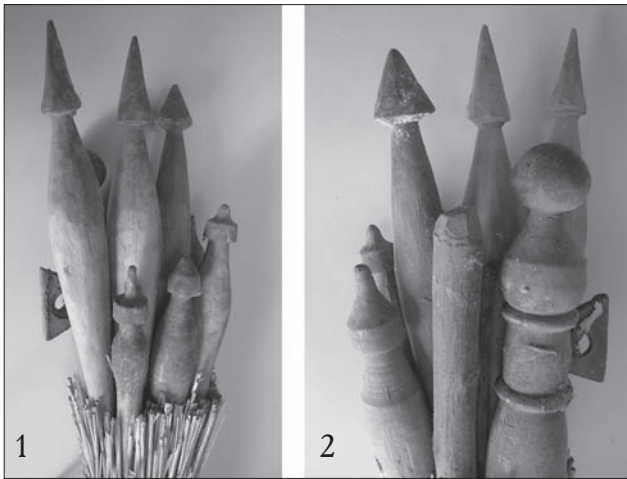
Одне вертено мале (довжина — 22,9 см) і легке (вага — 6,27 г) (Іл. 1—3:9; 3—7).

Як археологу, мені цікаві форми і діаметри п'яток. Виявилось, що у найменшого вертена й діаметр п'ятки був найменшим (1,1 см). Найбільшим (2—1,9 см) він був у двох середніх веретен (виточеного і виструганого) (Іл. 1—3:4, 5; 3—3). А от великі знаряддя мали п'ятки середнього діаметру (1,6—1,7 см). Форма більшості п'яток була близькою до конічної. У більших веретен — вона більш правильна, конічна (Іл. 1—3:5, 6, 7; 3—5). У менших — циліндроподібна чи зрізаноконічна з загостреним циліндричним кінцем (Іл. 3:1—4).

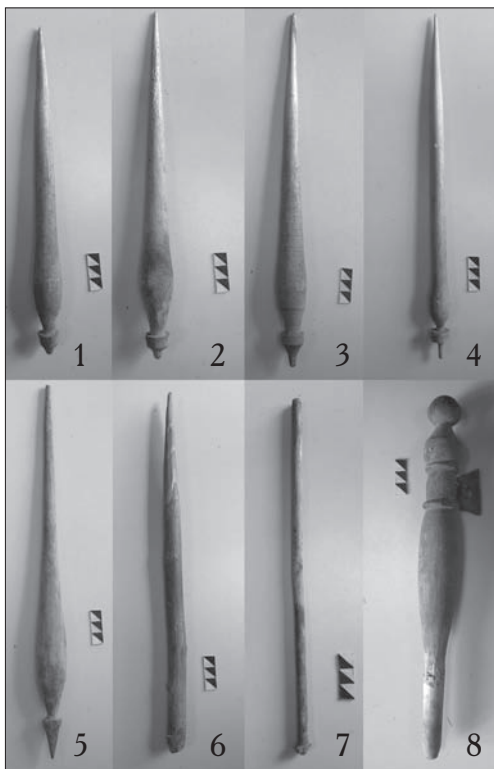
Конічні й зрізаноконічні кружала були одними з найбільш поширених у населення сучасної території Полтавщини початку доби заліза [4, с. 47—51]. Але потім, близько півтора тисячоліття форми таких виробів були, за окремими винятками, іншими. Тому

Іл. 1. Загальний вигляд футляра з вертенами (с. Попівка, Полтавщина). Фото Анатолія Щербаня

Іл. 2. Веретена в комплекті. Фото Анатолія Цербаня

Іл. 3. Веретена з комплекту. Фото Анатолія Цербаня

прослідкувати еволюцію п'яток веретен від давніх кружал з даної території не вдається. Скоріше навпаки, виникає припущення, що конічні форми кружал на початку доби заліза походили від дерев'яних п'яток, оскільки саме такі форми найпростіше і найприродніше надавати нижнім кінцям біконічних за формою веретен. Щодо циліндричних чи зрізаноко-нічних п'яток — ситуація інша. На мою думку, вони імітують кружала. Про це побіжно свідчить наявність під ними загострених кінчиків — рудиментів кінців веретен, просилених в отвір кружал.

Більшість веретен вистругані ножем. Спочатку ви-готовлялась позовжніми рухами верхня, гостра час-тина, заготовці надавалася відповідна форма. По-тім — створювалася п'ятка. Два (середнього розмі-ру) (Іл. 1—3:3, 4; 3—3, 4) веретена виточені на токарному верстаті. Саме їхні пузця та п'ятки прикра-шені заглибленими на верстаті прямими концентрич-ними лініями (здебільшого потрійними) (Іл. 3—3). Найменше веретено вирізано ножем з гілочки шля-хом обдирання кори (Іл. 3—7).

Очевидно, спосіб виготовлення засвідчує про два джерела надходження веретен до даної прялі. Вирізані ножем, найбільш ймовірно, були створені її батьком, чоловіком, або самою прялею. Про це свідчить більшість опитаних мною респондентів [4, с. 190, 192]. Справді, виготовлення таким спосо-бом веретен досить просте. Сировина (наприклад, ліщина, з якої створено заготовку) і знаряддя (ніж і пила) завжди була під рукою. Не потрібно було й особливих навичок. А от виточені веретена міг виготовити лише майстер-столяр з певної дереви-ни, використовуючи токарний верстат. Очевидно, такі веретена з даного набору були придбані на од-ному з опішнянських ярмарків. Про те, що ці вере-тена були виготовлені для продажу, свідчить і на-явність на них орнаменту. Він робив товар візуаль-но привабливішим.

Наявність у наборі купованих веретен може свід-чити про заможність прялі. Можливо й, що саме такі пристрої були потрібні їй для прядіння ниток певним способом — коли веретено висіло на нитці, чи обер-талосся між ногами прялі. В даному випадку необід-но було забезпечувати рівномірне обертання при-строю. А для цього він має бути симетричним від-носно осі, що досягалося під час виготовлення на токарному верстаті.

Більшість готових веретен (окрім великих) має виразні сліди спрацьованості — лискованість верх-ньої частини (пальцями), потертість пузця ниткою. Найцікавіші сліди від роботи лишилися на наймен-шому веретені. Його нижня частина замазана чорно-коричневою липкою речовиною, до якої прилипли рештки нитки з волокон рослинного походження. Цікаво, що і верхній край заготовки для веретена за-барвлено в червоний колір.

Веретена розташовувалися в чохлі у певному по-рядку. З одного боку були встромлені веретена мен-

ших розмірів, що були в роботі. З іншого — більших, без явних слідів спрацьованості. А також деталь самопрядки, заготовка для веретена. Приблизно по центру встромлено найменше і найбільше. Такий футляр дуже зручний для даного вмісту. Кожне з веретен можна було застромити і витягти, не порушивши розташування інших.

З етнографічних записів відомо, що мешканці Полтавщини (в тому числі Опішного) користувалися у побуті різними за товщиною, сировиною й властивостями нитками і тканинами. Для прядіння тонших і делікатніших матеріалів (льону, тонкорунної вовни) використовувалися легші і менші веретена. Для інших — товщі. Найтовщі і найважчі використовувалися для прядіння конопляного «валу» [4, с. 192—193]. Очевидно, саме універсальний набір веретен для виготовлення різних видів пряжі і було знайдено в Опішні. Найменше веретено, найбільш ймовірно використовувалося для сукання «сирової» нитки, яка була попередньо змазана шевською смолою чи «шевським воском».

У спеціальному чохлаї такий великий набір було легко і компактно зберігати. А ще — переносити, наприклад, на вечорниці, де молоді дівчата проводили дозвілля, працюючи довгими зимовими вечорами.

Насамкінець — кілька слів про датування набору. Відомо, що з кінця XIX ст. на території Дніпровського Лівобережжя тонку пряжу пряли здебільшого за допомогою більш продуктивних і легших у роботі самопрядок. До середини XX ст. за допомогою веретен уже пряли здебільшого лише «вал». Тому наважуся датувати даний набір веретен часом, не пізнішим ніж перша чверть XX століття.

Таким чином, знайдений в Опішні набір веретен — важливе, унікальне свідчення про прядильні знаряддя наших предків XIII — початку XX століть. Впевнений, що подібними комплектами корис-

тувалися і в більш давні часи. Наприклад, передскіфсько-скіфський. Про це свідчать знайдені в закритих комплексах набори глиняних кружал, які нанизувалися на нижні кінці веретен і були прототипами «п'яток».

1. Боряк О.О. Веретено і пряслиця у слов'янській міфологічній традиції / О.О. Боряк, О.В. Герасимчук // Народна творчість та етнографія. — 1990. — № 1. — С. 30—36.
2. Щербань А. До проблеми вивчення народної техніки прядіння в Україні / Анатолій Щербань // Матеріали до української етнології. — 2004. — Вип. 4. — С. 177—181.
3. Щербань А.Л. З досвіду використання даних етнографії для реконструкції веретен скіфського часу Лівобережного Лісостепу України / А.Л. Щербань // Интеграция археологических и этнографических исследований. — Одесса ; Омск : Изд-во ОмГПУ ; Наука, 2007. — С. 199—203.
4. Щербань А. Прядіння і ткацтво у населення Лівобережного Лісостепу України VII — початку III століття до н. е. (за глиняними виробами) / Анатолій Щербань. — Київ : Молодь, 2007. — 256 с.

Anatolii Shcherban

A CERTAIN SPINNER'S SPINDLES

Informational data as for a set of spindles used by a spinner in the village of Popivka near Opishne, Poltava land are being introduced in scientific circulation. The tools have been dated by period not later than the first quarter XX c.

Keywords: spindles, spinning.

Анатолій Щербань

ВЕРЕТЕНА ОДНОЇ ПРЯХИ

В научный оборот вводится информация о комплекте веретен пряжи из с. Попивка (близ с. Опішне, Полтавщина). Инструменты датированы временем, не превышающим первую четверть XX ст.

Ключевые слова: веретено, прядение.